

*Андрощук К. М.,**викладач кафедри іноземних мов**Вінницького національного технічного університету*

УРБАНОНІМИ ВІННИЦІ У КОНТЕКСТІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ (ДРУГА ХВИЛЯ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ 2015–2016 РР.)

Анотація. У статті здійснений комплексний аналіз урбанонімів м. Вінниці у контексті декомунізації у період 2015–2016 рр., досліджені загальні тенденції перейменування, розглянута мотиваційна база сучасних назв вінницьких вулиць.

Топонімічна система міста зазнавала постійних змін, адже назви вулиць, провулків, площ є одним із найзручніших інструментів вироблення колективної пам'яті: вони дають можливість увіковічнити пам'ять про визначних діячів країни та сформувати історичну пам'ять жителів певного населеного пункту.

Саме тому зміна політичного режиму неодмінно супроводжувалася заходами щодо перейменування міських годонімів. В «імперський період» вінницькі вулиці називалися на честь монарших осіб чи руських князів, у радянський – на честь головних ідеологів комунізму та провідних партійних діячів. Із проголошенням незалежності знову виникла потреба в зміні урбанонімічної системи. Перейменування 1989–1996 рр. (так звана «перша хвиля перейменувань») були спонтанними, хаотичними й охоплювали незначний перелік вулиць. Друга хвиля перейменувань, яка відбулася у 2015–2016 рр. мала під собою ґрунтовну юридичну основу, а тому процес деномінації був масштабним (усього було перейменовано 148 топонімів (86 назв) та системним.

Щодо загальних тенденцій перейменування 2015–2016 рр., то можемо стверджувати, що переважно більшість перейменованих вінницьких годонімів (76 назв) складають меморіальні назви відонімного походження на честь видатних історичних та громадських діячів, а також письменників, представників різних видів мистецтва та відомих науковців. Асоціативних назв значно менше – усього 9, а довільні та оціночні взагалі знаходяться на периферії деномінаційного процесу.

Ядро джерельної бази відонімних назв вінницьких годонімів та агоранімів складають власні найменування. Урбаноніми відонімного походження складають 80% усіх одиниць, адже вони дають можливість увіковічнити пам'ять про визначних діячів країни та сформувати історичну пам'ять вінничан. Частка відапелятивних назв є значно меншою – 20%. У переважній більшості це пам'яткові урбаноніми та урбаноніми-орієнтири; значно рідше – професійні й естетичні. П'ять вулиць змінили своє тлумачення, не змінюючи при цьому назви.

Ключові слова: декомунізація, урбаноніми, годоніми, мотивація, перейменування.

Постановка проблеми. Урбаноніми є однією із найменш вивчених одиниць топоніміки, оскільки їхнє функціонування часто залежить від історичних подій на території певної держави. Зміна ідеології, релігійної політики чи суспільно-політичного ладу безпосереднім чином впливає на зміну назв вулиць, провулків, проїздів, тупиків, алей, площ і майданів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню урбанонімів присвятили свої праці відомі мовознавці О. Галай, О. Карпенко, С. Казакова, О. Суперанська, Н. Подольська. Питаннями класифікації назв українських міських і сільських вулиць цікавилися вітчизняні дослідники К. Галас, Ю. Карпенко, О. Купчинський, А. Титаренко, І. Сабадош, Ю. Фернос, Р. Яцків. Урбаноніми Вінниці знайшли своє висвітлення у студіях К. Кузіної, Т. Кароєвої, О. Гнатюка.

Так, зокрема, К. Кузіна проаналізувала заходи радянської влади щодо запровадження нових назв вулиць як важливі ідеологічні складові політики радянської міської простору Вінниці у 1920–30-х рр.; Т. Кароєва дослідила першу, «національно-демократичну» хвилю перейменувань у місті з 1989 до 1996 рр., а О. Гнатюк здійснив порівняльний аналіз урбанонімів Запоріжжя, Вінниці та Києва як маркерів територіальної ідентичності населення.

Однак, попри велику кількість лінгвістичних праць, урбаноніми Вінниці досі не були об'єктом системного лінгвістичного дослідження загалом і в умовах декомунізації зокрема, що й зумовило актуальність нашого дослідження. Метою статті є комплексний аналіз урбанонімів м. Вінниці у контексті декомунізації та виявлення загальних тенденцій перейменування й мотивів номінації.

Джерельною базою слугували офіційні списки назв вулиць м. Вінниці, карти й довідник Т. Кароєвої «Вулиці Вінниці: з історії декомунізації».

Виклад основного матеріалу. Топонімічна система – один із найзручніших інструментів вироблення колективної пам'яті, адже зазвичай назви вулиць пов'язані з відомими історичними постатями, подіями минулого та видатними культурними діячами певної країни чи населеного пункту. Саме тому кожен політичний режим, який встановлювався на території міста, проводив заходи щодо запровадження нових назв вулиць Вінниці з метою переписати історію.

Найдавніші назви вінницьких вулиць пов'язані насамперед з утилітарною функцією урбанонімів: вони вказували на географічне положення (Західна, Замостянська), розташовані поруч відомі локації (Велика Вокзальна, Малокладбищенська, Велика Лазаретна); давали характеристику самій вулиці (Велика, Довга, Польова) чи вказівку на її соціально-економічну роль (Купецька, Лікувальна, Пекарська, Погонна, Торгівельна) [1, с. 3]. Тобто, як бачимо, ніякої ідеологічної функції вказані найменування не несли.

Перше ідеологічне перейменування вулиць, провулків та площ міста відбулося 1910 року, у так званий «імперський період», і мало на меті «зафіксувати у пам'яті її мешканців події, пов'язані з загальноімперською історією, і в такий спосіб вписати історію подільського міста до загальноросійського

контексту» [2, с. 43]. Тому центральним вулицям надавалися назви монарших осіб (Романівська, Миколаївська, Катериненська, Петра Великого), а провулки називали на честь відомих князів (Князь-Ігоревський, Князь-Даниловський, Князь-Володимирський, Князь-Давидівський, Ізяславський тощо). Щоправда, були й вулиці, названі на честь видатних історичних чи культурних діячів (Івана Богуна, Богдана Хмельницького, Гоголівська, Пироговська, Суворівська, Льва Толстого, Л. Малиновського).

Однак зі встановленням радянської влади на теренах України відбулося масштабне перейменування практично всіх вінницьких топонімів (із 127 назв не змінилася лише 21): з'явилася нова ідеологія, а з нею – і нові герої. Вулиці отримували імена головних ідеологів комунізму та провідних партійних діячів (Леніна, Дзержинського, Свердлова, Будьонного, Троцького, Карла Маркса), визначних подій (9 січня, 7 листопада, Ленських подій) та комуністичних ідей чи символів (Радянська, Революційна, Пролетарської культури, Червоної Зірки, а також площа Революційна) тощо [2, с. 43–44].

Такі меморіальні назви урбанонімів мали на меті сформувати в жителів міста розуміння того, що країна увійшла в нову епоху – епоху комунізму, а тому були відкинута всі намагання прив'язати назви вулиць до місцевих реалій. Ще однією ознакою радянського режиму було зникнення з мапи Вінниці усіх релігійних урбанонімів: вулиці Вознесенська, Воскресенська, Почаївська, Козьми-Дем'янівська теж отримали свої ідеологічно вивірені назви.

Така ситуація тривала аж до розпаду Радянського Союзу. Перша хвиля перейменувань відбулася у 1989–1996 рр., коли патріотично налаштовані представники нової влади намагалися будь-що позбавитися усього, що пов'язане з комуністами та їхньою ідеологією. Насамперед перейменування зазнали головні вулиці й площі із назвами виразно політичного спрямування. Перш за все була перейменована площа Леніна (Майдан Незалежності), вулиці Леніна (Соборна), Комуністична (М. Кропивницького), Червонопрапорна (К. Острозького), проспект Ленінського Комсомолу (Юності) тощо [1, с. 3].

Однак процес перейменування не був ні системним, ні масштабним: усього було перейменовано лише 27 урбанонімів. Перед місцевою владою постало багато нових викликів, і тому вона спрямувала свої зусилля на вирішення більш нагальних питань. Окрім того, семантика старих урбанонімів мала ще досить велике ностальгічне значення для багатьох жителів Вінниці, і тому радикальні зміни назв давно знайомих місць могли спричинити негативну реакцію населення.

Нову хвилю перейменувань зумовили події 2014 року, які отримали назву Революції Гідності. Саме вони сприяли тому, що 9 квітня 2015 року Верховною Радою України був прийнятий Закон №317 «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» [3]. Керуючись цим законом, Вінницька міська рада ініціювала громадські слухання, на яких було затверджене рішення про перейменування 135 вулиць, провулків, тупиків та проїздів у місті. Однак у 2016 році цей процес продовжився в зв'язку із приєднанням до Вінниці прилеглих територій, урбаноніми яких мали виразне ідеологічне звучання. Результатом громадського засідання стали ще 48 перейменувань. Таким назви вулиць позбулися відголосків радянського минулого.

Щодо загальних тенденцій перейменування 2015–2016 рр., то можемо зауважити, що його метою було впровадження політики пам'яті, популяризація української спадщини, налагодження зв'язку між поколіннями українців і підкреслення локальної ідентичності вінничан [1, 10–11].

Розглядаючи мотиваційну базу сучасних назв вінницьких вулиць, переконаємося, що основною ознакою, за якими вони іменуються, є меморіальність, тобто вшанування.

Меморіальні назви, або назви-вшанування, складають 87% від усіх офіційних урбанонімів. Вони вшановують пам'ять не лише тих визначних особистостей, життя яких було безпосередньо пов'язане з Вінницею, а діяльність вплинула на соціально-політичне чи культурне життя міста, але й видатних українських та зарубіжних діячів, чий життєвий шлях лише опосередковано пов'язаний із Поділлям.

До меморіальних назв належать:

1. Урбаноніми, названі на честь історичних осіб та громадських діячів. Варто зауважити, що хронологічний діапазон таких імен дуже широкий, оскільки охоплює видатні постаті:

- Біблійських часів (вулиця Андрія Первозванного);
- Княжої доби (вулиці Данила Галицького та Князів Коріатовичів);

- Козацької епохи (вулиці Івана Виговського, Івана Сірка, Павла Скоропадського, Митрополита Петра Могили, Грохольських, провул. Гетьмана Сагайдачного);

- Періоду Нової історії XIX–XX ст. (вулиці Олексія Береста, Івана Бойка, Костянтина Василенка, Якова Гальчевського, Генерала Безручка, Генерала Дерев'янка, Дмитра Марковича, Миколи Овода, Івана Огієнка, Симона Петлюри, Валентина Отмановського, Якова Шепеля та ін. – всього 18 найменувань);

- Сучасного періоду (XXI ст.) – героїв Майдану й АТО (вулиці Сергія Зулінського, Дмитра Майбороди, Євгенія Пікуса, Тараса Сича, Максима Шимка). Сюди ж зараховуємо площу Костянтина Могила – новостворений урбанонім, безіменна площа на початку проспекту Космонавтів.

2. Урбаноніми, названі на честь видатних діячів культури:

- письменників (вулиці Олеся Гончара, Євгена Гуцала, Олександра Довженка, Миколи Зерова, Юрія Клена, Джозефа Конрада, Ігоря Костецького, Агатангела Кримського, Олени Пчілки, Анатолія Свидницького, Івана Хоменка, Івана Шиповича);

- музикантів (вулиці Олександра Кошиця, Марії Литвиненко-Вольгемут, Петра Ніщинського)

- акторів (вулиці Леся Курбаса, Івана Миколайчука, Богдана Ступки);

- художників-архітекторів (вулиці Альтмана Натана, Владислава Городецького).

3. Урбаноніми, названі на честь наукових діячів (вулиці акад. Буняковського, акад. Вернадського, акад. Янгеля, Олега Антонова, Володимира Антоновича, Миколи Битинського, Євгена Патона, Івана Пулюя, Ігоря Сікорського, Степана Тимошенка, Костя Широцького);

4. Урбаноніми, названі на честь видатних представників інших професій:

- лікаря (вул. Миколи Амосова);
- учителя (вул. Олександра Соловйова);
- пожежника (вул. Миколи Ващука);
- спортсмена (вул. Марії Гавриш).

Варто зауважити, що такий поділ є дещо умовним, оскільки одну особистість можна віднести до кількох категорій, однак акцент робився на тій сфері діяльності, у якій названа особистість досягла найбільших успіхів.

До меморіальних назв, услід за Ю. Фернос [4, с. 300], також відносимо назви, пов'язані не з конкретними історичними особами, а такі, що охоплюють ширші поняття чи реалії історичної дійсності: (площа Героїв Чорнобиля, вулиці Батозька (на честь Батозької битви 1652 р.), Гайдамацька, Героїв Крут, Пластова, Стрілецька, Чумацька). Сюди ж зараховуємо і площу Героїв Майдану, яка єдина була перейменована у 2014 році.

Як бачимо, найбільшу частку меморіальних назв урбанонімів міста Вінниці складають назви на честь історичних та громадських діячів (33 найменування) та видатних представників культури і мистецтва (20 найменувань), а найменшу – вулиці, які носять назви представників інших сфер діяльності (4 найменування). Проміжне значення мають урбаноніми, названі на честь українських науковців (11 найменувань) і назви, не пов'язані з конкретною особистістю (8 найменувань). Відсоткове співвідношення цих номінацій можна простежити на рис. 1.

Рис. 1.

До **асоціативних** урбанонімів Вінниці належить лише 10% проаналізованих назв. Це урбаноніми, які характеризують об'єкт за іншим об'єктом, який знаходиться на вулиці або поблизу неї [5, с. 174]. Їх можна поділити на дві категорії:

Урбаноніми, назви яких походять від назв визначних об'єктів, в основному архітектурних споруд, розташованих поруч (площа Привокзальна, вулиці Замостянська, Замкова, Магістратська, Монастирська, Мури, Трамвайна);

Урбаноніми, які отримали свою назву від назв ближніх поселень (провулок Брацлавський, вулиця П'ятничанська).

Рис. 2.

Третє місце за кількістю найменувань посідають довільні урбаноніми, в яких відсутня реальна співвіднесеність назви і певного об'єкта. Вони схожі на меморіальні урбаноніми, але простежити їхній зв'язок з історичними особами чи подіями неможливо. До цієї групи відносяться назви лише двох вінницьких вулиць: Дубовецької та Єрусалимки. Кожна з них вказує на місця компактного розселення певних етнічних груп: Дубовецька – росіян-старообрядців (Дубовецька слобода), Єрусалимка – євреїв.

І лише одна назва вулиці належить до групи оціночних урбанонімів, які надають певну оцінку тому чи іншому явищу, тобто характеризують вулицю за її ознакою. Саме за таким принципом отримала свою назву вулиця Волошкава, що розташована на набережній озера, біля якого ростуть ці квіти.

Отже, назви урбанонімів Вінниці є соціально мотивованими. Абсолютна більшість із них – меморіальні (76 назв), значно менше асоціативних (9 назв), а довільні та оціночні назви взагалі знаходяться на периферії деномінаційного процесу.

Рис. 3.

Під час дослідження джерельної бази й механізмів творення урбанонімів Вінниці ми виділили дві групи:

- відонімні урбаноніми, тобто утворені від власних назв;
- відапелятивні урбаноніми (утворені від загальних назв).

Ядром джерельної бази відонімних назв вінницьких годонімів та агоранімів стали власні найменування. Урбаноніми відонімного походження складають 80% усіх одиниць. Основу їх формують антропоніми – власні назви людей (96% усіх відонімних утворень), а топоніми складають лише 4% (всього 3 найменування: вулиці П'ятничанська та Єрусалимка, провулок Брацлавський).

Оскільки відапелятивні назви характеризуються низькою ідеологічною потенцією, то їхня частка є значно меншою – 20%. У переважній більшості це пам'яткові урбаноніми (вулиці Гайдамацька, Героїв Крут, Пластова) та урбаноніми-орієнтири (вулиці Замкова, Замостянська, Монастирська, Привокзальна); значно рідше – професійні (Стрілецька, Чумацька) й естетичні (Волошкава, Дубовецька).

Утім, варто зауважити, що не всі вінницькі вулиці зазнали перейменування в рамках декомунізації, деякі просто змінили своє тлумачення, а саме:

- вулиця 28 Червня (попереднє тлумачення: 28 червня 1940 року укладено договір між СРСР та Румунією про передачу Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР; нове тлумачення: 28 червня 1996 року було прийнято Конституцію України);

- вулиця Константиновича (попереднє тлумачення: Константинович – місцевий революційний діяч; нове тлумачення: Константинович Микола Олександрович (1844–1889) – український історик, громадський діяч;

- вулиця Кузнецова (попереднє тлумачення: Кузнецов Микола Іванович (1911–1944) – радянський розвідник, виконавець завдань радянського командування, які викликали терор проти українського населення з боку німецької окупаційної влади; нове тлумачення: Кузнецов Василь Петрович (1858–1901) – психіатр, організатор психіатричної допомоги, доктор медицини (1888). Організатор і перший директор Вінницької окружної лікарні для душевнохворих (1896–1901);

- вулиця Лебединського (попереднє тлумачення невідоме; нове тлумачення: Лебединський Борис Миколайович (1885–1937) – вчений, доктор сільськогосподарських наук, селекціонер цукрового буряка та пшениці);

- вулиця Максимовича (попереднє тлумачення: Максимович Михайло Михайлович (1897–1919) – радянський регіональний діяч, член Подільського губернського виконкому; нове тлумачення: Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – український вчений енциклопедист, історик, фольклорист, філолог, етнограф, ботанік. Перший ректор Київського університету.

Як бачимо, назви цих вулиць не змінилися, однак змінилося їхнє значення: з виразно комуністичного на проукраїнське.

Висновки. Отже, процес перейменування вінницьких урбанонімів у 2015–2016 рр. був системним та масштабним. Загалом було перейменовано 148 топонімів (86 назв), що складає 19% вінницької урбанонімичної системи. Збережено 5 назв вулиць зі зміною трактування [1, с. 14]. Щодо мотивів номінації урбанонімів, то ми дійшли висновку, що абсолютну більшість складають меморіальні назви відонімного походження, адже вони дають можливість увіковічнити пам'ять про визначних діячів країни та сформувати історичну пам'ять вінничан.

Література:

1. Каросва Т. Вулиці Вінниці: з історії декомунізації: довідник. Вінниця: Віндрук, 2016. 64 с.
2. Кузіна К. Радянська топоніміка міст як спосіб переписування історичної пам'яті (на прикладі Вінниці 1920–30-х рр.) *Історичні і політологічні дослідження*, 2017. №1 (60). С. 40–50.
3. Закон України про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 26. С. 219.
4. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2018. №2 (16). С. 299–304.

5. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2013. Вип. 9 (2). С. 171–180.

Androshchuk K. The Urbanonymia of Vinnytsia in the context of decommunization (the second wave of renaming in 2015–2016)

Summary. The article carried out a comprehensive analysis of the urban names of the city of Vinnytsia in the context of decommunization in the period of 2015–2016, examined the general trends of renaming, considered the motivational base of modern street names in Vinnytsia.

The toponymic system of the city underwent constant changes, because the names of streets, alleys, and squares are one of the most convenient tools for developing collective memory: they provide an opportunity to perpetuate the memory of prominent figures of the country and to form the historical memory of the residents of a certain settlement.

That is why the change of the political regime was necessarily accompanied by measures regarding the renaming of city names. During the «imperial period», streets in Vinnytsia were named after monarchs or Russian princes, during the Soviet period – after the main ideologues of communism and leading party figures. With the declaration of Independence, the need to change the urbanonymic system arose again. The renamings of 1989–1996 (the so-called «first wave of renamings») were spontaneous, chaotic, and covered a small number of streets. The second wave of renamings, which took place in 2015–2016, had a solid legal basis, and therefore the denomination process was large-scale (a total of 148 toponyms (86 names) were renamed) and systematic.

Regarding the general trends of renaming in 2015–2016, we can say that the vast majority of renamed Vinnytsia toponyms (76 names) are memorial names of homonymous origin in honor of outstanding historical and public figures, as well as writers, representatives of various types of art, and famous scientists. There are significantly fewer associative names – only 9, and arbitrary and evaluative names are generally on the periphery of the denominational process.

Proper names are the core of the source base of homonymous names of Vinnytsia toponyms and toponyms. Urban names of homonymous origin make up 80% of all units, because they provide an opportunity to perpetuate the memory of notable figures of the country and to shape the historical memory of Vinnytsia residents. The share of appellative names is much smaller – 20%. In the vast majority, these are monumental urban names and landmark urban names; much less often – professional and aesthetic. Five streets changed their interpretation without changing their names.

Key words: decommunization, urban names, proper names, motivation, renaming.